

Специфіка хронотопу в романі-біографії М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)»

На матеріалі роману-біографії М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» виявлено хронотопні особливості твору: лінійність, послідовність викладу подій, специфіку моделювання соціально-історичного часу, що виступає як тло для сюжетної канви, точне датування як провідний чинник формування художнього часу. У статті зацентровано на художніх прийомах зміщення та заміщення часових площин, кадруванні, забіганні наперед, ретроспекції.

Ключові слова: деталізація, зміщення часових векторів, кадрування, лінійність побудови, ретроспекція, соціально-історичний час, художній час і простір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Роман-біографія як специфічне метажанрове утворення, що плідно засвоює традиції документального, історичного, мемуарного, епістолярного жанрів, має низку нестійких аспектів, серед яких наратологічний та хронотопний вважають найсприятливішими полями для експериментування. Хронотоп будь-якого літературного твору – це, як відомо, жанротворчий, змістовий, структурний і філософський чинники (див. про це: [4]), що воедино зчеплює формо-змістові елементи.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Хронотоп як одна із функціонально активних одиниць теорії літератури неодноразово поставала в центрі наукових зацікавлень (див. про це: [1; 2; 3; 4; 5]). Однак творчість М. Слабошпицького на сьогодні не простудійована з позицій хронотопіки, хоча біографічні романи М. Слабошпицького мають складну й оригінальну хронотопну організацію. У часопросторовому аспекті романів-біографій українського письменника вагоме значення мають спостереження над співвідношенням і відповідністю авторського зображення подій із реальним часом. Іншими словами, основна увага приділена специфіці моделювання авторського художнього часу (Н. Копистянська), або «представленого часу» (С. Скварчинська). Тому **мета** статті зорієнтована на дослідження хронотопних особливостей роману М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» та їхній вплив на жанрово-стильову організацію цього твору. Відповідно, **завдання** статті полягають у з'ясуванні художніх прийомів та засобів організації хронотопної картини аналізованого біографічного роману.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як слушно зазначає Н. Копистянська, художній час для автора – це «частина створеного ним художнього світу, менша чи більша адекватність його реальному часу, що залежить від епохи, естетики мистецького напрямку, жанру, індивідуальності автора» [4, с. 41], відповідно, представлений автором художній час та простір, у яких функціонує головний герой твору, мають свої закономірності художнього розгортання, визначають особливості сюжетного строю та специфіку композиційного ладу, підпорядковані «законам» жанру, а також посутньо впливають на характеротворення персонажів і пояснюють закономірності психологічної культури героїв.

Біографічний роман М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» відображає трагедію нереалізованості через зовнішні, незалежні від волі героїні, обставини. Художня біографія про Марію Башкирцеву відзначається здебільшого горизонтальним, послідовним викладом подій. Горизонтальність художньої оповіді лише зрідка порушують декілька обставин: назва роману – життя як асоціація із часовим лінійним відтинком схрещується з вертикальною віссю – небом і зірками (гороскопними елементами), звідси *життя за гороскопом* як претензія порушити, втрутитися у звичний, наперед визначений хід подій, що має задану траєкторію розвитку людського життя; й обдарованість на межі з геніальністю героїні як символ її духовної висоти та випростування над соціумом і родиною. Прикметно, що в перших виданнях роману немає цієї посутньої конкретизації в біографічній долі героїні.

Твір насичений детальними подіями з життя Марії Башкирцевої як основного обрамлення сюжетної оповіді, у які включаються інші, значно менші хронотопні рамки – розповідь про генеалогію родини Бабаніних-Башкирцевих, роздуми про одруження героїні та її амурні справи. М. Сла-

бошпицький удається до поетапної розповіді про життя Марії Башкирцевої, зупиняючись на важливих і ключових подіях у житті героїні, що мають безпосередній стосунок до виформування її творчої особистості та соціального портрета. Подібна деталізація інтенсифікує перебіг художнього часу в романі-біографії. Такий прийом найбільш прийнятний для жанру біографістики, а також демонструє постмодерну спрямованість твору початку ХХІ ст. У цьому контексті слушною видається думка Н. Копистянської: «Письменники ХХ–ХХІ ст. розтягують і стискають час, розривають часову послідовність і по-своєму її монтують, поєднуючи віддалене у реальному часі й просторі» [4, с. 25].

Початок роману «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» умовно романтичний, ейфорійний і відповідає загальному пафосу твору, що із сюжетною канвою лише посилюється. Гарматний салют, дощ, ріки шампанського, циганський супровід передвіщають нетиповість злагодженого устрою сім'ї Башкирцевих – народження первістка. Художній опис святкування уродин миттєво змінюється іншим сюжетним обрамленням – розповіддю про діда Марії Башкирцевої, Павла Башкирцева – людини суворої, вольової, вимуштруваної військовим життям. Художнє проникнення автора в родинне коріння Башкирцевих сприяє не лише порівняльній характеристиці батька і діда героїні, а й створює відповідну емоційну ауру роману. У такий спосіб М. Слабошпицький штрихово малює психологічно-генеалогічний портрет сім'ї, сприяє художньому моделюванню соціально-історичного часу роману. Оповідь автора досить стисла, показові моменти із життя родини вихоплені стоп-кадром, фрагментарно, оскільки ці події лише опосередковано дотичні до головного часового обрамлення роману – життєвої долі Марії Башкирцевої. Художній час життєтворчості героїні прив'язаний до щоденника М. Башкирцевої як до основного інформаційного джерела. Отже, точне датування – провідний чинник формування художнього часу життя головної героїні.

Біографічний роман, на відміну від інших жанрових різновидів епосу, перш за все, залежний від обов'язкового датування як невід'ємної умови створення фабули твору. «Минуло вже півтора місяці її навчання» [6, с. 76], «За два тижні після початку занять...» [6, с. 72], «В січні 1879-го, з'явившись на чергове заняття, дізнається: за рисунок натурщика їй присуджено конкурсну медаль студії» [6, с. 76], «Її – тільки шістнадцять» [6, с. 31], «1879 року Марія побувала на виставці імпресіоністів...» [6, с. 147] – у такий спосіб М. Слабошпицький вміло вилаштує послідовну подієвість роману від перших днів життя героїні. Часовій точності, деталізації роману сприяють вставки із щоденника Марії Башкирцевої, у яких представлені її відвертості, нотатки до психології творчості, характеристика соціально-історичного часу, у якому випало зростати художниці, подробиці її особистого життя і таємниці родини. Діаріуш героїні, беззаперечно, впливає й на своєрідну хронотопну структуру художньої біографії, формуючи лінійність побудови тексту, що часом переривається авторськими забіганнями наперед, які цілком доречно кваліфікувати як художню інтерпретацію «майбутнього в минулому» (С. Скварчинська). Такий прийом готує психологічну платформу для реципієнта, оскільки біографічний роман не має за мету прийти до логічної сюжетної розв'язки, як, скажімо, у соціально-психологічному, детективному чи фантастичному романі. Письменник-біограф оперує вже відомими фактами, укладаючи їх у певну схему-гіпотезу життєвої долі свого персонажа. Так, М. Слабошпицький із кожною наступною згадкою про смерть своєї героїні посилює емоційну ауру роману, створюючи ореол трагічності над долею Марії Башкирцевої: «Потім, коли Марії вже не буде і коли з'явиться друком її щоденник...» [6, с. 92], «“Померла б у тридцять”. Але помре Марія менше ніж через два роки» [6, с. 126].

У романі М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» наявні зміщення часових векторів, часове нашарування, але не за рахунок фрагментарності оповіді й авторського забігання наперед, а шляхом універсалізації часу, тобто художній час у біографічному творі ущільнюється, спресовується, накладається так, що виконує функцію художнього узагальнення, підсумку. Наприклад: «До свого шістнадцятиліття вона дійшла, несучи з собою весь оцей багаж (примх, забаганок, егоїзму, марнославства, шаноловства. – *А. Ч.*). Але ж як разуче почала змінюватися потім, яких метаморфоз зазнала на шляху очищення її душі мистецтвом! Навіть важко повірити, що Марія в переддень своєї смерті – це та ж Марія, яка була в Римі і Ніцці, тільки на сім років старша» [6, с. 37]. У такий спосіб М. Слабошпицький зіштовхує, накладає часові площини, ущільнює відтинки часу в сім років, прагнучи змоделювати ситуацію внутрішньої душевної боротьби героїні, виводячи її у сферу екзистенції персонажа. Результатом часових зіткнень, як засвідчує роман, є творення внутрішнього хронотопу Марії Башкирцевої.

Хронотоп роману М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» передбачає й аналіз простору твору. Марія Башкирцева, як і головний герой роману «Поет із пекла» Тодось Осьмачка, значну частину свого короткого життя провела в дорозі. Ключовим у романі є художнє моделювання мандрівного життя героїні через простір «великої» та «малої» дороги. Тут слушною є думка М. Бахтіна: «У хронотопі дороги єдність просторових і часових визначень розкривається [...] з винятковою чіткістю і ясністю. Значення хронотопу дороги в літературі велике: мало який твір обходиться без яких-небудь варіацій мотиву дороги, а більшість творів безпосередньо побудовані на хронотопі дороги й дорожних зустрічей і пригод» [1, с. 135].

Історія мандрівного життя Марії Башкирцевої має свою точку відліку. «Після двох років заміжжя мати моя переїхала з двома дітьми до своїх батьків...». Надія на сімейну ідилію не справдилася. З того дня й почалося мандрівне життя Марії» [6, с. 12], – зауважує М. Слабошпицький, опираючись на щоденникові записи художниці. Хронотоп «малої» дороги в романі пов'язаний із мотивом пошуку себе, процесом становлення себе як митця, ідентифікацією власного Я в соціумі. Він функціонує в межах одного дня, або кожного буденного дня навчання Марії Башкирцевої в студії Жюльєна Рудольфа. Щоправда, часом цей хронотоп розширюється і виходить за рамки звичної траєкторії переміщення художниці: час від часу в нього влітається хронотоп дороги на виставку в Салоні чи дорога до студії Бастьєна-Лєпажа. Ця дорога перебуває в межах умовного (омріяного) Свого простору, тобто комфортного і приємного для життєдіяльності героїні, на відміну від хронотопу «великої» дороги додому (на Батьківщину). «Мала» дорога в романі пов'язана насамперед із виповненням своєї місії, пошуком свого місця у світі мистецтва. «Заняття в студії починаються о восьмій (з дванадцятої до першої – перерва) і тривають до п'ятої. Дорога туди й назад забирає три години. За такого розкладу Марія попервах і світу білого не бачить, бо малює і вдома» [6, с. 72], – зауважує М. Слабошпицький. Такий хронотоп «малої» дороги в романі має свої наслідки для героїні – вона досягає успіху завдяки своїй наполегливості і цілковитій саможертвості ціною здоров'я.

Хронотоп «великої» дороги в художній біографії тісно пов'язаний із художнім представленням Свого/Чужого простору. У романі «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» слушно говорити про зміну життєвих орієнтирів героїні залежно від простору. Чужий простір, який може стати Своїм (за яким стоїть Франція, Австрія, Німеччина), із часом для Марії Башкирцевої *освоюється*, у той час як генетично рідний, Свій простір, *відчужується* від художниці. Ще на початку роману М. Слабошпицький побіжно зауважує: «Коли 1872 року після Австрії, Німеччини, Швейцарії родина зупинилася в Ніцці, Марія не знала, що тепер усе її життя протікатиме за кордоном. І лиш кількома найздами з'явиться вона в рідному краю» [6, с. 14]. Звісно, за процесом поступової дезорієнтації просторових площин у романі стоїть низка причин – соціалізація героїні у вишуканому світському товаристві за посередництвом матері та тітки героїні, залучення до богемного мистецького життя, широкі перспективи реалізації здібностей тощо. Кочування Європою для художниці перетворюється не лише у велике географічне відкриття світу, а й реалізацію юною мисткинею великих амбіцій: «Нарешті я знайшла те, що шукала, сама того не усвідомлюючи: життя – це Париж, Париж – це життя. Я мучилася, тому що не знала, чого хочу. Тепер я прозріла, я знаю, чого хочу. Переселитися з Ніцци в Париж...» [6, с. 38].

За рахунок художньої інтерпретації «великої» дороги в романі охоплена широка географія Європи та Російської імперії. «Велика» дорога у романі стає простором не лише для нарації, а й тісно переплітається із внутрішнім простором героїні. Якщо мандрівка Європою сприймається художницею як комфортний простір для життєдіяльності (відвідування музеїв, можливість купити книги світової літератури, приємне товариство, світські бесіди), то перебування в Україні налаштовує Марію Башкирцеву на душевний неспокій, подеколи напруження від приземленого товариства, дискомфорт, попри те, що ці землі генетично рідні. «Марія ще приїздитиме сюди і жаркого літа 1881 року, і восени наступного, п'янітиме від різкої свіжості повітря. Все тут буде так і водночас не так. І почуватиметься вона погано, і нетерпляче зринатиме прудкою думкою аж у Париж, у свою майстерню, до своїх картин, на виставки, в театри, до всього того, що стане її життям» [6, с. 68], – зауважує М. Слабошпицький. З Україною художницю пов'язують спогади про нещасливий шлюб її батьків, напружені стосунки між сім'ями Башкирцевих і Бабаніних, буденність сільських днів, що різко контрастує з атмосферою великосвітської Європи. У світлі хронотопного аналізу роману-біографії М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» доречно наголосити на деяких поняттях-ключах, завдяки яким формується відповідна аура художнього часу і простору.

Простір Ніцци та Парижа активно творять ключові слова *салон, студія, театр, розкіш*, у той час як український ландшафт для героїні втілюється в яблунях, вишнях, степах, що якнайхарактерніше позначає українськість героїні. Художнє творення різних просторів спричиняє душевну роздвоєність, хитання, вагання, розрив героїні між двома світами – Своїм (функцію якого перебирає на себе європейський мистецький простір) і Чужим (він є генетично рідним, але через зовнішні обставини втрачає свою владу над героїнею). Отже, простір Парижа й Ніцци в біографічному романі зображено як предмет Маріїного бажання, мрії, який у перспективі підкорюється мисткині, але до кінця не стає Своїм, натомість генетично Свій простір – Україна – сприймається як номінально Свій, але не цілком Свій, непотрібний героїні. У цьому ключі доречно згадати й про постать Тодося Осьмачки, який, так само, як і Марія Башкирцева, був повсюдно чужим. Однак варто наголосити, що героїня роману «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» не сприймається чужинкою; вона ніде вповні не своя, так як і не чужа.

Висновки. Отже, точне датування і топографічна конкретність у біографічному романі М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» дає можливість співвідносити реальний час і художню модель соціально-історичного часу, що переважно виступає як тло для сюжетної дії творів. За деталізацію художньої біографії «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» відповідає правдивість щоденникових записів художниці. В аналізованому романі М. Слабошпицький удається до художнього прийому зміщення й заміщення часових площин, кадрування, забігання наперед та ретроспекції. Покажемо у хронотопному аналізі роману «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)» виступає художнє представлення Свого/Чужого простору, що впливає на формування психопортрета героїні. Особливості хронотопної картини біографічної прози М. Слабошпицького може доповнити студіювання інших романів-біографій – «Поет із пекла (Тодось Осьмачка)», «Веньямін літературної сім'ї», «Автопортрет художника в зрілості», «Що записано в книгу життя», які також мають свої часопросторові особливості: вертикальну та горизонтальну побудову, лінійний та монтажний хронотопи, синхронність, розірваність, напластування часових шарів, що є подальшою перспективою дослідження.

Джерела та література

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе : очерки по исторической поэтике / М. Бахтин ; сост. С. Бочаров, В. Кожин. – М. : Худож. лит., 1986. – С. 121–290.
2. Козлов Р. А. Художній час і художній простір у драматургії (на матеріалі української літератури XVII–XVIII ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Козлов Р. А. ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2005. – 175 с.
3. Копистянська Н. Текст, підтекст, надтекст, контекст як проблема порівняльного літературознавства / Н. Копистянська // Біблія і культура. – 2001. – Вип. 3. – С. 48–54.
4. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2012. – 344 с.
5. Лотман Ю. Структура художественного текста / Ю. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
6. Слабошпицький М. Марія Башкирцева (Життя за гороскопом) / М. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2008. – 272 с.

Анна Черныш. **Особенности хронотопа в романе-биографии М. Слабошпицкого «Мария Башкирцева (Жизнь по гороскопу)».** Отсутствие основательного исследования биографической прозы М. Слабошпицкого, в том числе и романа «Мария Башкирцева (Жизнь по гороскопу)», составляет актуальность выбранной темы. Целью статьи предопределено исследовать приемы и способы организации хронотопике анализированного романа. На материале художественной биографии М. Башкирцевой выявлены хронотопные особенности произведения: линейность, последовательность изложения событий, специфика моделирования социально-исторического времени, которое выступает фоном для сюжетной канвы, точное датирование как ведущий фактор формирования художественного времени. В статье акцентировано внимание на художественных приемах смещения и замещения временных плоскостей, кадирования, ретроспективы. Моделирование художественного пространства героини в романе «Мария Башкирцева (Жизнь по гороскопу)» происходит за счет сопоставления Своего и Чужого пространства, с которыми связано художественное выражение внутреннего мира Марии Башкирцевой, реализуется мотив поиска собственного Я, процесс самоидентификации.

Ключевые слова: деталізація, смещення часових векторів, кадировання, лінійність побудови, ретроспектива, соціально-історичне час, художнє час і простір.

Anna Chernysh. Features of Chronotype In Novel-biography of M. Slaboshpytskyi «Maria Bashkyrtseva».

There is no scientific solid research of biographic prose of M. Slaboshpytskyi what makes actuality of the chosen theme. In the article there is an attempt to evaluate chronotype features of M. Slaboshpytskyi's novel-biography "Maria Bashkyrtseva", namely linearness, sequence of exposition of events, specific of design of socialhistorical time that comes forward as a background for a plot canvas, exact dating as leading factor of forming of artistic time. In the article it is marked on the artistic receptions of moving and substituting of temporal planes, stream of shots method, retrospective views. Formign of artistic space in relation to a heroine in a novel «Maria Bashkyrtseva» passes due to comparison of Native and Stranger space, that helps to expresse the inner world of Maria Bashkyrtseva, and show how the reason of own search, process of self-definition is realized.

Key words: working out in detail, moving and substituting of temporal planes, stream of shots method, linearness of construction, retrospective view, socialhistorical time, artistic time and space.

Стаття надійшла до редколегії
20.05.2013 р.

УДК 821.111 (73) -31.09(73): 159.964.2

Юлія Чирва

Психоаналітичні проблеми стосунків персонажів у творчості Трумена Капоте

Статтю присвячено проблемі етико-психологічного розрізу людських стосунків, котру у творах Трумена Капоте осмислено специфічно. Передусім тому, що найважливіші аспекти цієї проблеми – онтологічні, морально-етичні – розглядаються крізь глибинну сферу людської душі. Квінтесенцією осмислення психології людських стосунків став роман «З холодним серцем».

Ключові слова: Трумен Капоте, «Інші голоси, інші кімнати», «Сніданок у Тіффані», «Трав'яна арфа», «З холодним серцем», відчуженість, самотність, любов до людини, психологія, злочинець, людське буття.

Постановка наукової проблеми та її значення. Орієнтація Трумена Капоте на дослідження людини, зображеної у своїх безпосередніх життєвих контактах та в життєвому контексті, викликала осмислення проблеми стосунків з оточенням. Власне тому мотиви поведінки персонажів автор уміщує в контекст глибинних психологічних проблем, де конкретний одиничний випадок осмислено в широкому колі суспільних парадигм.

Мета та завдання дослідження полягають в тому, щоб розкрити концепцію людини і світу, особливості відносин між людьми в зазначених творах письменника, проаналізувати його невпинні світоглядні шукання, які виявляються у спробах різнобічного осмислення психології людини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Творчість Трумена Капоте належить до помітних явищ американського літературного процесу ХХ ст. і характеризується оригінальністю новаторського пошуку й у жанрі роману, й у пошуку головного героя. Творчість письменника традиційно поділяють на два періоди: ранній та пізній. Роман «Інші голоси, інші кімнати», повісті «Сніданок у Тіффані», «Трав'яна арфа», котрі аналізуються в статті, належать до ранньої творчості. Пізній період представлено романом «З холодним серцем». Художній типаж персонажів у творах Капоте досить різноманітний, оскільки кожен репрезентує конкретний людський характер, спосіб поведінки, соціальний статус, мотивацію вчинків.

Перший роман «Інші голоси, інші кімнати» привернув увагу критиків до молодого автора. У творі зображено пошуки тринадцятирічним хлопчиком Джоелом Ноксом батька, друга, порадника, кого можна було б любити й хто б любив його. Капоте улаштовує підлітка в умови, в яких йому немає на кого спертися, він змушує хлопця самому переборювати всі життєві труднощі. Хлопець спілкується із негритьяною-кухаркою, із однією Ідабел. Капоте зображує протилежні характери: Джоел – ніжний, чутливий, дівчинка – рухлива, по-хлоп'ячому забіякувата. Хлопчик стає юнаком, він відкриває світ почуттів і відчуває в собі спроможність осмислювати навколишній світ. Здоровий